

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1986.3.01>

Priit RAUDKIVI

LÄÄNIMEESTE ESINDUS LIIVIMAA MAAPÄEVAL (15. SAJANDI ESIMENE POOL)

Viimase poolesaja aasta jooksul on keskaegsete seisuslike esinduste kui poliitilise ajaloo ühe valdkonna uurimine edenenud jõudsate sammudega. Ilmunud on arvukalt nii metoodilis-programmilise tähtsusega töid kui ka eriuurimusi.¹ Alates 1936. aastast tegutseb seisuslike esinduste ajaloo uurimise komisjon (*The Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions*, 1950. aastani *Commission Internationale pour l'histoire des Assemblées d'états*), mille kauaaegne viitsepresident oli akadeemik L. Tšerepnin.²

Seisuslike institutsioonide uurimistase on Euroopa maades erinev. Mahukas on historiograafia niisuguste klassikaliste organite puhul nagu Inglise parlament ja Prantsuse generaalkraadid. Kodanlik ajaloo-teadus ei ole sealjuures seisuslike esinduste uurimise metoodikas kaugeleki homogeenne. Selgepiirilisel võib eristada kaht koolkonda, nn. korporatistlikku ja parlamentaristlikku. Mõlema lähenemissuuna piiratusele on juhtinud tähelepanu kodanliku ajaloo-teaduse esindajad ise.³

Nõukogude teadlased on öelnud kaaluka sõna seisuslike esinduste uurimises.⁴ J. Gutnova, kes on uurinud Inglise parlamendi kujunemist, on ühtlasi visandanud mõningaid üldisemaid uurimisprintsipe ja rõhutanud klassipositsioonilt lähenemise vajadust.⁵ Suur töö on tehtud Kesk-Euroopa maade vastavate institutsioonide osas.⁶

Eelneva taustal on Liivimaa seisuslike institutsioonide uurimine bal-tisaksa mahukast poliitilise ajaloo historiograafiast hoolimata üsna viletsas seisus. Lausa kurioosumina tundub tõsiasi, et ajaloolastel on siiani Liivimaa seisussuhete kohta kasutada vaid üks üldistav töö, mille ilmu-

¹ Uurimisseis kuni 1955. aastani on võetud kokku artiklis *Cam, H. M., Marongiu, A., Stökl, G.* Recent work and present views on the origins and development of representative assemblies. — In: *Relazioni del X Congresso Internazionale die Scienze Storiche*. Vol. I. Metodologia — Problemi generali — Scienze ausiliarie delle storia. Firenze, 1955, 1—101.

² Лев Владимирович Черепнин (1905—1977). Матерялы к биобиблиографии ученых СССР. Серия истории. Вып. 14. М., 1983, 5.

³ Vt. *Cam, H. M., Marongiu, A., Stökl, G.* Recent work, 1—21.

⁴ Vt. näit. *Денисова Н. А.* Духовенство и дворянство на Генеральных штатах 1302—1308 гг. — В кн.: *Средние века*. Вып. 29. М., 1966, 90—113; *Денисова-Хачатурян Н. А.* Социально-политические аспекты начальной истории Генеральных штатов во Франции. — В кн.: *Европа в средние века: экономика, политика, культура*. Сборник статей. М., 1972, 161—174.

⁵ *Гутнова Е. В.* Обзор доклада Э. Кэм, А. Маронжу, Г. Штекля «Новые работы и современные точки зрения на происхождение и развитие представительных собраний». — В сб.: *Средние века*. Вып. VIII. М., 1956, 405—414.

⁶ *Ammendava* historiograafilise ülevaate andmine on omaette mahukas töö ja väljuks käesoleva artikli raamidest. Et aga Liivimaa maapäeva on püütud kõrvutada Poola, Ungari ja Böömimaa vastavate institutsioonidega, pakub nendest maadest hea ülevaate järgmine artikkel: *Russocki, S.* The Parliamentary Systems in 15-th-Century Central Europe. — In: *Poland at the 14-th International Congress of Historical Sciences in San Francisco in Comparative History*. Wrocław — Warszawa — Krakow — Gdansk, 1975, 7—21.

misest on varsti sada viiskümmend aastat möödas.⁷ Tõsi, vasalliseisuse korporatiivse arengu kohta on kasutada kolm A. von Gerneti uurimust.⁸ Kuid need ei kata ajalises plaanis kogu Liivimaa. Pealegi said A. von Gerneti seisukohad baltisaksa historiograafia enda poolt hävitava kriitika osaliseks.⁹ Uuematest lähenemisnurkadest kirjutatud uurimuste puudumisel on needki varsti ligi sada aastat tagasi kirjapanud arvamused käibel tänaseni.

Värskematest tuultest on puudutamata ka Liivimaa maapäev, mille historiograafia kattub põhiliselt eeltooduga.¹⁰ Palju lootusi pani baltisaksa ajalooteadus monumentaalsele Liivimaa seisustepäevade aktide ja retsesside publikatsioonile. Paraku jäi teos ilmunisega poolele teele.¹¹

Vajadus ümber hinnata seniseid valdavalt baltisaksa ajalooteaduse poolt uuritud ja hinnatud Vana-Liivimaa sisepoliitiliste suhete sõlmmomente on suur. Liivimaa seisussuhete marksistlik käsitlus teeniks korruga mitut eesmärki. Esiteks aitaks see paremini mõista ja hinnata Liivimaa riikluse fenomeni tervikuna. Teisalt aitaks seisussuhete dünaamika jälgimine avada siinsete alade vallutusega kujunenud sotsiaalmajanduslikku arengut uutest vaatenurkadest. Valitseva klassi sisesuheteid tundmata pole võimalik mõista ekspluateeritavate masside, eelkõige feodaalse talurahva olukorda.

Mõningat nihet on seniste seisukohtade revideerimises märgata. Maapäeva uurimisele on asutud nii Lätis kui Eestis: Ilgvars Misāns Riias ja nende ridade autor Tallinnas. Dubleerivaks ei saa kummagi uurija tööd pidada, sest rõhuasetus on erinev. I. Misāns pöörab peatähelepanu linnade kuuriale maapäeval¹², siinkirjutajat huvitab aga enam Liivimaa seisusliku foorumi institutsiooniline külg tervikuna. Küllap jätkuks lähenemisnurki teistelegi uurijatele.¹³

Järgnevas on tehtud katset selgitada välja läänimeeste positsioon 15. sajandi esimese poole maapäevadel. Analüüsitava perioodi valik pole juhuslik. Üleeuroopalises plaanis tähistab 15. sajandi esimene pool uue jõudude vahekorra kujunemist seisussuhetes nii Kesk-, Põhja- kui Ida-Euroopas. Teine ja kolmas seisus nõudsid üha tungivamalt oma huvide arvestamist. Seostatuna 15. sajandi kirikukoguliikumisega on see and-

⁷ Bunge, F. G. von. Geschichtliche Entwicklung der Standesverhältnisse in Liv-, Esth- und Curland bis zum Jahre 1561. Dorpat, 1838.

⁸ Gernet, A. von. Forschungen zur Geschichte des Baltischen Adels. I. Die Harrisch-Wirische Ritterschaft unter der Herrschaft des Deutschen Ordens bis zum Erwerb der Jungingenschen Gnade. Reval, 1893; II. Die Anfänge der Livländischen Ritterschaften. Reval, 1895; Gernet, A. von. Verfassungsgeschichte des Bisthums Dorpat bis zur Ausbildung der Landstände. — In: Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Bd. XVII. Reval, 1896, 151—187.

⁹ Transehe-Roseneck, A. von. Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland. — In: Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. Achtzehnten Bandes erstes Heft. Riga, 1903, 281—290.

¹⁰ Lisaks juba viidatud Bunge ja Gerneti töödele väärivad mainimist: Gernet, A. von. Der Ursprung des altlivländischen Landtages. — Baltische Monatsschrift, 1894, nr. 43, 277—288; Eckhardt, J. Der livländische Landtag in seiner historischen Entwicklung. — Baltische Monatsschrift, 1861, nr. 3, 38—78, 116—159.

¹¹ Ilmunud on: Akten und Rezesse der livländischen Ständetage (= AR). Bearb. von O. Stavenhagen. Bd. I, Heft I (1304—1404); Bearb. von A. Bauer, Bd. II, Heft 1—2 (1460—1472); Bearb. von L. Arbusow sen. Bd. III (1494—1535). Riga, 1907—1938.

¹² Vt. Misāns, I. Pilsētu naudas politika Livonijas landtāgos XV gs. — Latvijas PSR Zinātnu Akadēmijas Vestis. 1984, nr. 2, 76—87; Misāns, I. Pilsētu cīņa par zemniekiem Livonijas landtāgos XV gs. un XVI gs. pirmajā pusē. — Latvijas PSR Zinātnu Akadēmijas Vestis. 1983, nr. 7, 26—38.

¹³ Otskeui selle väite kinnituseks ilmus pärast käesoleva artikli valmimist poola ajaloolase Jan Kostrzaki sulest Liivimaa maapäeva varasematele vormidele pühendatud töö: Frühe Formen des altlivländischen Landtages. — In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 32 (1984). Heft 2, 163—198. Selles on esitatud trükis oleva poolakeelse monograafia (Narodziny ogólnoinflanckich zgromadzeń stanowych od XIII de polowy XV w) põhiseisukohad.

nud põhjust rääkida tervest uute ideede najal üleskasvanud põlvkonnast, nn. Baseli generatsioonist.¹⁴ Uute sotsiaal-majanduslike ja poliitiliste tegurite püüdlused end maksma panna said igal maal isesuguse väljundi. Preisi orduriigis kulmineerus see nn. Preisi Liidu moodustamisega 1440. aastal, Ungaris ja Rootsis tuli aga näiteks 1435. aastal kokku esimene üleriigiline seisuslik esindus.¹⁵

1435. aasta on tähelepanuväärne ka Liivimaal: moodustati nn. Valga konföderatsioon, kus läänimehed ja linnad esinesid maaisandate kõrval võrdsete lepingupartneritena.¹⁶ Senine historiograafia ei ole Valga konföderatsiooni hindamisel sugugi üksmeelne. Arvamused kõiguvad ühest äärmusest teise.¹⁷ Liivimaa riiklust silmas pidades on 1435. aasta lepingul kahtlemata suur tähtsus. Kuid kas konföderatsiooni moodustamine tähistab kvalitatiivset nihet seisussuhete arengus tervikuna? Kas teise seisuse osatähtsus maapäevadel muutus pärast 1435. aastat?

On selge, et seisuslike esinduste struktuur, funktsioneerimine ja kompetents sõltusid konkreetse maa sotsiaal-majanduslikest ja poliitilistest oludest. Seetõttu on äärmiselt riskantne ilma eelneva põhjaliku analüüsita otsustada analoogiate alusel. Ajaloolis-võrdleva meetodi kasutamine manitseb ettevaatusele juba seisuslike esinduste geneesijärgus, rääkimata otsustamisest üksikute seisuste osatähtsuse üle üldhinnangus. Markantset tõestusmaterjali seisusliku esinduse kokkukutsumise sõltuvusest nii välis- kui ka sisepoliitilisest olukorrast pakub Liivimaa maapäev. Süмптоomaatiline on asjaolu, et piiskoppidest maaisandate ja Liivimaa ordu, eriti aga Riia peapiiskopi ja ordu suhted määrasid ära selle asetleidmise. Maapäeva geneesiga tegelemine on veenvalt tõestanud, et ordu oli valmis ülejäänud Liivimaaga läbirääkimistesse astuma alles siis, kui oma positsioon oli ebakindel. Väga selgesti seostuvad rüütelvendade tehtud mõõndused kas sise- või välispoliitiliste kriisilukordadega.¹⁸ Ordu jaoks olukorra stabiliseerudes jätkub ülemvõimu taotlemine vanas vaimus.

¹⁴ Górski, K. Die Anfänge der ständischen Vertretung der Ritterschaft im Ordensland Preussen im 15. Jahrhundert. — In: Der Deutschordensstaat Preussen in der Polnischen Geschichtsschreibung der Gegenwart. Hrsg. von Udo Arnold und Marian Biskup. — Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens. Hrsg. von Prof. Dr. Udo Arnold unter der Patronanz des Deutschen Ordens. Bd. 30. Marburg, 1982, 232—233.

¹⁵ Samas, 232.

¹⁶ AR I, nr. 415.

¹⁷ Tõtt-õelda pole Valga konföderatsiooni hindamisega spetsiaalselt tegeldudki. Peamiselt on piiratud loomisakti enese, s.t. Valga 1435. aasta maapäeva otsuste iseloomustamisega. Selleski on palju sõltunud aspekti valikust. E. Seraphimi arvates asendus unioon uue konföderatsiooniga, nagu see oli olnud 1304. aastal, kuid nüüd palju ulatuslikumalt (vt. *Seraphimi, E.* Geschichte von Livland. Erster Band. Das livländische Mittelalter und die Zeit der Reformation. (Bis 1582). Gotha, 1906, 140; *Seraphimi, E.* Geschichte Liv-, Est- und Kurlands von «Aufseglung» des Landes bis zur Einverleibung in das russische Reich. Eine populäre Darstellung. I. Band: Die Zeit bis zum Untergang livländischer Selbständigkeit. Reval, 1895, 206). A. von Richter pöörab peatähelepanu Liivimaa ordu ja Riia peapiiskopi omavaheliste lepetele (ordu tunnistas peapiiskopi ja kapiitliliikmete sõltumatust; Riia linna alluvuse küsimuse lahendamine lükati kaheteistkümneks aastaks edasi) konföderatsiooni enese sõlmimise asemel (vt. *Richter, A. von.* Geschichte der dem russischen Kaisertum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen bis zur Zeit ihrer Vereinigung mit demselben. Theil I. Die Zeit der reingermanischen Entwicklung. 1158—1562. II. Band. Die Blüthe und der Anfang des Verfalls 1347—1454. Die Kirchenreform und die Auflösung 1494—1562. Riga, 1858, 44). A. von Gernet see-eest on veendumusel, et 1435. aasta lepingud suunasid Liivimaa elu uutele rööbastele, kus maapäev muutus maa elu keskpunktiks (Vt. *Gernet, A. von.* Die Anfänge, 144 jj.). L. Arbusowi arvamus on üsna vaoshoitud. Tema rõhutab liidulepingu seda osa, kus partnerid garanteerivad maakaitset ühistegevuse (vt. *Arbusow, L.* Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. Riga, 1918, 114).

¹⁸ Valga konföderatsiooni sõlmimine seondu selgelt ordu raske sõjalise lüüasaamisega Svienta lahingus 1435. aastal ühelt poolt ja positsioonide halvenemisega Baseli kirikukogul teiselt poolt (AR I, nr. 415).

Maapäeva mõistmisel pole sugugi vähem tähtis, kelle huvides see kokku kutsuti. Sellele küsimusele vastuse leidmine kätkeb endas juba väga olulisi hinnangulisi momente. Arutlusel olnud problemaatika jälgimine kinnitab, et kuni 1435. aastani olid lahendamist vajavateks küsimusteks mündireformi läbiviimine ja Venemaaga kaubavahetuse korraldamine.¹⁹ Nii esimest kui teist püüti seada maaisandate ja läänimeeste huvidele vastavalt. Liivimaa linnade vastuseis maapäeva otsustele oli ilmselge. Passiivsele ja äraootavale seisukohale jäävad linnad ka pärast Valga konföderatsiooni, mil maapäeval oli arutluse all valdavalt Saksa ordu sisetüli ordumeistri määramise küsimuses. Laskumata siinkohal pikemasse arutellu kolmanda seisuse osa üle maapäeval, piirdugem konstateeringuga, et vaevalt see seisus üleliivimaalise esindusfoorumi kujunemisel aktiivseks ja tõuget andvaks jõuks oli.

Eelnevat arvesse võttes tekib paratamatult küsimus, milline oli läänimeeste osa maapäeval. Maaisandate ja vasallide huvide kattumine ei tähenda sugugi, et nende osakaal otsuste langetamisel võrdne pidi olema. Pealegi ei tohi unustada, et läänisuhete valitsemise tingimustes kuulus läänisanda teenimine nii jõu kui nõuga, s. t. tema saatmine kõrvõimalikel läbirääkimistel ja kogunemistel vasalli kohustuste hulka.

Poola ajaloolane Stanislaw Russocki on suure põhjalikkusega uurinud Kesk-Euroopa maade Poola, Böömimaa ja Ungari seisuslike esindusorganite struktuuri ja funktsioneerimist. Võrdlev analüüs on näidanud, et rüütliseisuse formeerumine üleriigiliseks ja oma positsiooni tugevdamiseks *communitas*'eks on aeganõudev protsess. Ungaris näiteks on alust kõnelda *communitas*'test komitaatide lõikes juba 13. sajandi lõpul. Üleriigiliselt tuleb see kõne alla aga üle sajandi hiljem, 15. sajandi kolmekümnendatel-neljakümnendatel aastatel.²⁰ Poolas, kus keskvõimu evolutsioon aeglane oli ja kohalikud seimikud ülepoolalisele seimile tugevat konkurentsi pakkusid, kujunes *communitas* välja 15. sajandi lõpukümnendil.²¹ Böömimaal ei mahu selle protsessi lõpuleviimine 15. sajandi raamidesse.²² Teiste sõnadega on S. Russocki järgi võimalik peaaegu aastase täpsusega fikseerida Poola ja Ungari puhul moment, mil üleriigiline seisuslik esindusorgan muutus tõeliseks *consilium totius regni in conventione*'ks.²³

Liivimaa juurde tagasi tulles peab tõdema, et siinsete maaisandate läänimehed ei olnud kaugeltki homogeenne kogum. Ei tohi lasta silmist tõsiasja, et Neitsi Maarjale pühendatud maa ei kujutanud endast poliitilist tervikut, vaid alates 1347. aastast viie maaisanda lõdvalt seotud ühendust. Läänistuspoliitika intensiivsust ja saavutatud privileegide ulatust silmas pidades võib maapäeva sünnihetkeks 15. sajandi 20. aastatel fikseerida maaisandate kaupa järgmise pingerea. Enim emantsipeerunud olid ordu Harju-Viru läänimehed. Neile järgnesid Riia peapiiskopi, Tartu ja Saare-Lääne piiskoppide läänimehed. Viimati esitatud kolmese grupi siseselt ei ole pingerida eriti tõsiselt võetav, peapiiskopkonna ja Tartu piiskopkonna puhul võivad positsioonid vahetuda. Rea lõpus asuvad Kuramaa piiskopi ja ülejäänud orduala vasallid, kelle omavahelise reastuse kohta on raske midagi täpsemat ütelda.²⁴

Ootuspäraselt kinnitab kujundatud pilti ka maapäeva koosseisu jälgimine. Enne Valga konföderatsiooni sõlmimist pole ei Kuramaa piiskopi läänimehed ega ka orduala vasallid maapäevast osa võtnud. Neid pole

¹⁹ AR I, nr. 270, 276, 292, 297, 299, 307, 339.

²⁰ Russocki, S. The Parliamentary Systems, 12—13.

²¹ Samas, 12.

²² Samas, 12—13.

²³ Samas, 11.

²⁴ Transehe-Roseneck, A. von. Zur Geschichte des Lehnswesens, 83—100.

mainitud ka 1435. aasta liidulepingus endas.²⁵ Esimene Kuramaa piiskopi vasall ilmub allikatesse maapäevaga seoses aastal 1438.²⁶ Sellelgi korral jääb tema maapäeval viibimise funktsioon lahtiseks.²⁷ Allikad ei anna alust väita, et tegemist oleks olnud Kuramaa piiskopi vasallide poolt volitatud mehega, kelle ülesandeks oli seisusekaaslaste huvide esindamine. Väheütlevaks ja impersonaalseks jäävad Kuramaa läänimehed ka 1439. aasta Riia ja 1440. aasta Valmiera maapäeval.²⁸

Orduvasallide (Harjust-Virust ülejäänute) osavõtt maapäevast tuleb esmakordselt kõne alla 1438. aasta Valga foorumiga seoses.²⁹ Paraku on see käsitletaval perioodil ka ainuke kord.

Tunduvalt enam pakuvad arutamiseks ainet teiste piiskoppidest maaisandate läänimehed. Vaatamata sellele et mitmel puhul on nende maapäeval viibimine fikseeritav vaid kõige üldisemas plaanis³⁰, pakuvad allikad informatsiooni ka personaalia kohta. Iseloomulik nii Riia peapiiskopi kui ka Tartu ja Saare-Lääne piiskoppide läänimeestele on, et maapäevaga seoses pole neid kordagi võimalik näha lahus maaisandatest. Nendel kordadel, kui piiskoppidel pole olnud võimalik isiklikult maapäevale tulla, on nad kohale läkitanud oma saadikud. Mitmel puhul kuulusid maaisandate poolt enda nimel otsustama volitatud delegatsioonide koosseisu ka läänimehed.³¹ Mitte kordagi pole aga juhtunud, et

²⁵ Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. Begründet von F. G. von Bunge, im Auftrage der baltischen Ritterschaften und Städte fortgesetzt von Hermann Hildebrand. Band 8. 1429 Mai — 1435. Riga—Moskau, 1884 (= LUB 8), nr. 1020.

²⁶ Vasall nimega *Weddige von Sacken* (Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. Begründet von F. G. von Bunge, im Auftrage der baltischen Ritterschaften und Städte fortgesetzt von Hermann Hildebrand. Band 9. 1436—1443. Riga—Moskau, 1889 (=LUB 9), nr. 316, 321).

²⁷ Saksa ordu sisetüli Liivimaa ordumeistri küsimuses oli lõhestanud maa kaheks vaenutsevaks pooleks (vt. selle kohta näiteks *Lückerath, C. A. Paul von Rusdorf. Hochmeister des Deutschen Ordens 1422—1441.* — In: Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens. Hrsg. von Dr. Klemens Wieser O. T. unter Patronanz des Deutschen Ordens. Bd. 15, 1969, 177 jj.), mis ei jätnud oma mõju avaldamata ka maapäeva koosseisule. Nii Kuramaa piiskopi- kui orduala oli Preisi-meelsete kantsiks. Tüli arutamiseks kokkukutsutud maapäevadest nemad enamasti osa ei võtnud. Vastasleeri meeleolude kohta oli informatsiooni hankimine aga hädavajalik. Ilmselt selle ülesandega nimetatud läänimees 1438. aasta Pärnu maapäevale saadeti. *Item wels de ko(mpt)hur von der Memel von Rige unde Wedige von Sack(en von der) Pernow vom dage werden vor tidinge bringen...* (LUB 9, nr. 321: Kuldiga komtuur kõrgmeistrile 19. VII 1438).

²⁸ 1439. aasta Riia maapäeva kohta on öeldud: ...*so sy wy gemeinliken alle bischoppe und prelaten desses landes to Lifflande... mit unser capittelle und manchopp...* (LUB 9, nr. 487: Riia peapiiskopi ja Saare-Lääne ning Kuramaa piiskoppide kiri Preisi linnadele ja läänimeestele 14. VII 1439) ja ...*den tagh czu Rige ... mit den prelaten, steten und ritterschafftjen...* (LUB 9, nr. 508: Klaipeda (Memele) komtuur ordu kõrgmarssalile 24. IX 1439). 1440. aasta Valmiera maapäeva puhul: ...*eynen gemeynen groszen landtag ... hern prelaten, eren capittelen, rittern, knechten und steten...* (LUB 9, nr. 592: Kuramaa piiskop Saksameister Eberhard von Saunseimile 17. V 1440).

²⁹ Seitse läänimeest *Henrick von Hove, Geert Gosz, Bartholomewis Ergemes, Eynwolt von Velde, Diderick Pirtz, Herman von Gilszen ja Diderick Metczetaken* kinnitavad ...*von allir manchopp wegen in alle Liefplande to leenguderechte beseten...* Liivimaa ordu reinimaa maiskonna lubaduse kuuletuda kuni uue ordumeistri kinnitamiseni tema kohustetäitjale Heidenrick Vinckele (LUB 9, nr. 378).

³⁰ Kaasaegsetes allikates on maapäeval viibinud läänimehi tähistatud mitut moodi. Pahatihti pole üldse võimalikud täpsemad fikseeringud peale ...*hern prelaten, eren capittelen, rittern, knechte* (LUB 9, nr. 592) või ...*de heren unde prelaten unde de ritter unde knechte myt uns to lande* (AR I, nr. 275). Üsna sageli on eksploateeritud ka sõna *Ritterschaft*: ...*in vorghaderinghe unde gegenwardicheit unser* (mõeldud piiskoppe — P. R.), *unser capittelle, ritterscap und stede* (AR I, nr. 277), kuid ka lihtsalt ...*tag ... mit den bischoffen und ritterschafft* (LUB 9, nr. 454).

³¹ Vönnu 1422. aasta augusti maapäeval Tartu piiskop ei viibinud. Kohale oli ta aga läkitanud oma volinikud: kaks toomhärrat kõrvuti kolme vasalliga: *Diderik van der Rope, Engelbrecht van Thizenhusen ja Hannes van Dolen ... mannen der kerken und stichtis to Derpte* (Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Hrsg. von Dr. Friedrich Georg von Bunge. Fünfter Band, 1414—1423. Riga, 1867 (= LUB 5), nr. MMDCXXXI).

maaisanda või tema saadikute puudumisel vasallide esindajad kohal oleksid olnud.

Küllalt ähmaselt jääb valgustatuks probleem, kuidas läänimehed üldse maapäevale sattusid, s. t. mis alusel ja kelle poolt nad komplekteeriti. Paaril korral vilksatavad allikatest läbi teated maapäevale eelnenud seisuslikest kogunemistest, mis näivad olevat maapäevaga geneetilises seoses. Oletatavasti on nii Riia peapiiskop kui ka Tartu piiskop pidanud oma seisustega nõu enne 1438. aasta Valga maapäeva.³² Üleliivimaalisel foorumil kummagi maaisanda läänimehi kohal ei ole ja mõlemad piiskopid kinnitavad dokumente ka nende nimel.³³ Asjade seesugune käik annab alust arvata, et maapäevale eelnenud kogunemised olid maaisandale vajalikud volituste saamiseks oma alamate nimel otsustamiseks. Kahel mainitud juhtumil võis see tõesti nii olla, kuid ulatuslikumate järelduste tegemiseks siiski alus puudub. Neil kordadel, mil maaisanda kõrval on maapäeval viibinud ka läänimehed, pole tõenäoliselt toimunud eelnevaid seisustevahelisi (maaisand—läänimehed) ega ka seisusesiseseid (läänimehed omavahel) kogunemisi, millega võiks seostada läänimeeste maapäevale komplekteerimist.

Vasalkondade sisemisest struktuurist 15. sajandil pole meil teada peaaegu midagi. Rüütelkondade peameestest näiteks saame rääkida alles 16. sajandiga seoses.³⁴ Seetõttu ei paku puhuti hästi jälgitav maapäeval viibinud läänimeeste personaalia võimalust fikseerida nende positsiooni konstitueeruvates rüütelkondades. Mitmel puhul on siiski võimalik kindlaks määrata maapäeval viibinud vasallide positsioon piiskopkonna ametnikena. Riia peapiiskopkonnast on näiteks 1424. aasta oktoobris Valga maapäeval viibinud kaheksa läänimeest. Nendest nelja ametid on maapäeva retsessis fikseeritud. Hinrick von Vytinghoveni kohta on öeldud: *ritter und helper dessulven yconomus* (mõeldud on samas kohal viibinud Riia kiriku toomhärri ja *yconomust* Martinus Koglerit). Johan Wildenberch oli Turaida ja Jorde Gudesleff Koknese foogt. Gotschalk von der Paeli on mainitud kui ... *hovetman to Treiden* (Turaida — P. R.). Ülejäänud neli — Kersten von Rosen, Bertram von Xkull, Hinrick Adelskase ja Oddert Orgesz — figureerivad kui ... *mannen dersulven kerken to Rige*.³⁵ Valga konföderatsiooni sõlmimisel kohtab ülalmainitust kolme: Hynrich von Vitinkhaveni, Gotschalk von der Paeli ja Oderth Orgest. Uue mehena lisandub Dyderick Yxkul.³⁶

Tartu piiskopkonda seesuguselt analüüsides pole võimalik ametikohti fikseerida. Nimeliselt saab läänimehi kindlaks teha esmakordselt 1422. aasta Vönnu maapäeval. Kohal on Diderich von der Rope, Engelbrecht van Tysenhusen ja Hannes von Dolen.³⁷ Engelbrecht van Tysenhuseni kohtab ka 1426. aasta Valga maapäeval.³⁸ Valga konföderatsiooni on eelnimetatutest kinnitamas vaid Hans von Dolen. Teised kolm — Tyle Stakelberch, Clawsz (Yx)kul ja Clawsz Holstver³⁹ — jäävad maapäeval tundmatuks ka edaspidi.

Saare-Lääne läänimeeste personaalia juhatab sisse aastal 1426 rüütel Wylhelm Farensbach.⁴⁰ Tegemist on mehega, kellel oli oma läänisandaga raske ühist keelt leida.⁴¹ Valga foorumil oli ta ilmselt oma

³² AR I, nr. 438, 440.

³³ LUB 9, nr. 374, 375.

³⁴ Gernet, A. von. Verfassungsgeschichte des Bisthums Dorpat, 154.

³⁵ LUB 9, nr. 206.

³⁶ LUB 8, nr. 1020.

³⁷ LUB 5, nr. MMDCXXXII.

³⁸ Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. Begründet von F. G. von Bunge, im Auftrage der baltischen Ritterschaften und Städte fortgesetzt von Hermann Hildebrand. Band 7. 1423 Mai — 1429 Mai. Riga—Moskau, 1889 (= LUB 7), nr. 453.

³⁹ LUB 8, nr. 1020.

⁴⁰ LUB 7, nr. 453.

⁴¹ Vt. Gernet, A. von. Die Anfänge, 99.

isiklikes asjus, mitte aga seisusekaaslasti esindamas. Valga konföderatsiooni sõlmimiseks oli tema poeg Hynrich koos Cunrath Yxkule, Frederick Swarczhoffe ja Hans Thiiteferiga.⁴² Kolme viimati mainitud ja Everdt Harkelsi kohtab ka 1438. aasta Pärnu maapäeval ordu ja Saare-Lääne piiskopkonna piiritüli lahendamise seoses.⁴³ Conradt Ixkule, Hans Ditver ja Otto Lode on viibinud ka 1438. aasta Valga maapäeval.⁴⁴

Harju-Viru orduläänimeeste varasest korporatiivsest arengust ja suurest eneseteadvusest on kõneldud juba selle perioodiga seoses, mil Põhja-Eesti kuulus Taani kroonile.⁴⁵ Conrad von Jungingeni poolt 1397. aastal antud armuõigus kindlustas nende positsiooni veelgi. Kas aga Harju-Viru läänimeeste puhul on nende osavõtt maapäevast piiskopkondade vasallidega võrreldes reljeefsemalt eristatav? Sellele küsimusele vastuse leidmisel kohtab samu raskusi, nagu need ilmnud piiskoppidest maaisandade läänimeestegi puhul. Esiteks on allikad väheinformatiivsed. Mitmel puhul on küll võimalik fikseerida läänimeeste kohalolekut, kuid kas see käib ka orduvasallide kohta, pole teada.⁴⁶ Sellest hoolimata et mitmel puhul on ka selles töös rõhutatud Eestimaa orduvasallide korporatiivse arengu edenemust muu Liivimaaga võrreldes, oleme selle struktuuri mõistmisel niisama nõutud kui teiste vasalkondade puhul. Kui 1424. aasta oktoobri Valga maapäeva suhtes oli võimalik kindlaks teha nelja Riia peapiiskopkonna vasalli piiskopkonnasisene positsioon, siis Harju-Viru puhul otseselt maapäevaga seonduvatest allikatest see välja ei tule. Vasallide personaalia analüüs koos muu allikmaterjali kõrvutamisega teravdab küll pisut pilti, kuid seab üles ka püüused, millesse kergesti sattuda võib. Samanimeliste vasallide esinemine allikates pikema aja vältel ei tähenda seda, et tegemist on ühesama isikuga. Keskaegne nimepanemise traditsioon sunnib ettevaatlik olema.⁴⁷ Võttes aga arvesse, et käsitletav periood pole pikem veerandsajast aastast, on maapäeval viibinud läänimeeste kohta otsitud informatsiooni ka nendest allikatest, mis otseselt maapäevaga ei seostu.

Esimese Viru orduvasallina on nimeliselt tuvastatav Otto van Brackel. 1426. aasta Valga maapäeval on teda koos Tartu piiskopi läänimehe Engelbrecht van Tysenhuseniga mainitud kui Wylhelm Farensbachi käemeest (*degedingeslude*).⁴⁸ Valga konföderatsiooni sõlmimisel kohtab kaheksat nime: Johan von Lechtes, Herman Soiige, Herman Thodewen ja Eberhard Wekebroth Harjust ning Clawsz Mekes, Hans Loiide, Hynrich Thuve ja Thiile Loiide Virumaalt.⁴⁹ 1438. aasta septembris Valga maapäeval on Herman Zoye, Herman Todewen ja Everd Wekenbrod jälle kohal. Neile lisanduvad Hinrik Scherenbeke, Otto Zoye ja Hans Treiden.⁵⁰ Virumaalt on nii nagu 1435. aastal kohal Claus Mekes, Tile Lode ja Hans Lode. Diderik Virkes, Hinrik Mekes, Odart Lode, Hans Sorszever, Hans Weddewes, Hans Luggenhusen ja Jordan Wacke on aga uued nimed.⁵¹

⁴² LUB 8, nr. 1020.

⁴³ LUB 9, nr. 326.

⁴⁴ LUB 9, nr. 378.

⁴⁵ Bunge, F. G. von. Das Herzogthum Estland unter den Königen von Dänemark. Gotha, 1877, 133 jj.

⁴⁶ Nii on see näiteks Valga 1422. aasta jaanuari maapäeva (AR I, nr. 297) ja 1439. aasta aprillis Valgas peetud foorumi puhul (AR I, nr. 446).

⁴⁷ Generatsioonide eristamist raskendab tõsiasi, et vanimale pojale oli kombeks panna isapoolse vanaisa eesnimi, teisele pojale emapoolse vanaisa eesnimi ja kolmas poeg kandis isa eesnime (*Transehe-Roseneck, A. von. Die Ritterlichen Livlandfahrer des 13. Jahrhunderts. Eine genealogische Untersuchung. Hrsg. von Wilhelm Lenz. — In: Marburger Ostforschung Bd. 12 Würzburg, 1960, 4*).

⁴⁸ LUB 7, nr. 206.

⁴⁹ LUB 8, nr. 1020.

⁵⁰ LUB 9, nr. 374.

⁵¹ LUB 8, nr. 1020; LUB 9, nr. 374.

Kui Virumaa puhul tuleb piirduda vaid toodud nimedega, siis Harjumaalt pärit seitsmest maapäeval viibijast lubavad kuus end identifitseerida kohtuvõimudena.⁵² Kas nad olid seda ka maapäeval viibimise aegu, selle otsustamiseks on andmed liialt lünklikud.

Eelnevat summeerides tuleb tõdeda, et maapäeval viibinud läänimeeste positsiooni mõistmisel kõigub arusaam kahe äärmuse vahel, ulatudes impersonaalsest kohaloleku konstateeringust kuni küllalt tõenäolise oletuseni, et tegemist oli kohtuvõimudega. Kindlatele reeglitele alluvaks ei saa läänimeeste maapäevast osavõttu pidada. Harju orduvasallidele võiks ju mõõnduse teha, kuid siingi on oletus rajatud nõrgale jääle. Märgitagu, et selgepiirilisel polnud üleriigilisest foorumist osavõtt välja kujunenud ka Ungaris ega Poolas.⁵³

Oleks äärmiselt oluline leida vastus küsimusele, kas maapäeval vastuvõetud otsustes peegeldus ka läänimeeste tahe, s. t. kas vasallide arvamus oli kaalu maaisandate silmis. Paraku pole käsitledavast perioodist säilinud ühtegi maapäeva menetlusele kas või kaudseltki vihjavat kirjeldust. Üksikud retsessid, milleni enne 1435. aastat jõuti, annavad tunnistust, et tegemist oli pigem maaisandate katsetega leida ühine lahendus mitmetele pakilistele majandus- ja kaubandusküsimustele kui seisustevaheliste kompromissidega.⁵⁴ Pärast konföderatsiooni moodustamist muutus maapäev valdavalt poliitilise elu areeniks, kus põhiküsimuseks oli Liivimaa ordumeistri küsimus.⁵⁵ Retse ssilaadsetest dokumentidest pole sellel perioodil juttugi. S. Russocki arvates polnud 15. sajandil ei Poola, Ungari ega ka Böömimaa rüütliseisusel ülemaalistel foorumitel rohkem sõnaõigust kui vastata kas «jah» või «ei» spetsiaalselt neile adresseeritud küsimustele.⁵⁶

*

Analüüsi tulemused lubavad järeldada järgmist. Ei saa nõustuda varasemas historiograafias käibele antud seisukohtadega, nagu oleks peamine Liivimaa maapäeva käivitumise tõukejõud peitunud läänimeeste seisuslike positsioonide tugevnemises. Selle väitega ei ole püütud mingil moel vaidlustada teise seisuse ambitsioonide kasvu kui üldtendentsi. Küll aga tuleb seda protsessi näha enam dünaamilisena ja maapäeva kujunemisel arvestada ning kaaluda ka teiste poliitiliste jõudude osa võrdset vasallidega. Viitab ju ka 1435. aasta seisustevahelise liidu sõlmimine läänimeeste osatähtsuse suurenemisele, kuid Valga konföderatsiooni aegsete seisuslike esindusfoorumite jälgimine ei kinnita nende

⁵² *Hinrik Scherenbeke*: Harju meeskohtu kaasistuja (LUB 7, nr. 4: 23. V 1423); *Herman Thodewen*: Harju meeskohtu kaasistuja (LUB 7, nr. 4: 23. V 1423; nr. 84: 16. II 1424); *Herman Tödwen, Herrn Hermanns Sohn: Mannrichter in Harrien* (LUB 8, nr. 700: 29. VI 1433); *Otto Soye: Mannrichter in Harrien* (LUB 7, nr. 4: 23. V 1423); *Hans Treiden*: Harju meeskohtu kaasistuja (LUB 7, nr. 4: 23. V 1423); *Hans Treiden von Nappel*: Harju meeskohtu kaasistuja (LUB 9, nr. 56: 31. V 1436); *Hermann Soye*: Harju meeskohtu kaasistuja (LUB 8, nr. 709: 1. VIII 1433); *Eberhard Wekebroth: Gerichtsbesitzer des Comturs von Reval* (LUB 7, nr. 345: 6. IX 1425); *Everde Wekebrod ... lantrichter to Harrien* (LUB 8, nr. 709: 1. VIII 1433); *Everd Wekebroet von Riesenbergh: Mannrichter in Harrien* (LUB 9, nr. 56: 31. V 1436).

⁵³ *Russocki, S. The Parliamentary Systems*, 13–15.

⁵⁴ Retse ssidest tekstidest võib järeldada maaisandate juhtivat osa nende koostamisel ja vastuvõtmisel: ... *de wy nach rade, volbord unde willen alle unser undersaten, als cappitele, ridtere unde knechte unde stede in Liifflande, den wy alle ere volmechtigen boden by uns ghehad hebben* (AR I, nr. 308); ... *nach rade unde vulbort unser rede unde ghetruwen desses landes* (LUB 6, nr. 409). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Hrsg. von Dr. Friedrich Georg von Bunge. Sechster Band. Riga, 1873, nr. 409.

⁵⁵ AR I, nr. 432, 440, 446, 450, 453.

⁵⁶ *Russocki, S. The Parliamentary Systems*, 18.

positsioonide radikaalset muutumist maapäeval. Ühtset ülemaalist läänimeeste kuuriat — *communitas vasallorum*'i — Liivimaa maaisandate vasallid maapäeval ei moodustanud. Kohalesaabunud läänimehed esindasid oma seisusekaaslast ühe feodaalriigikese lõikes, kusjuures otsuste vastuvõtmisel säilitasid maaisandad oma alamate üle hierarhilise prioriteedi. Liivimaa riiklik killustatus säilis.

Esitanud J. Kahk

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saabunud
15. XI 1985

Прият РАУДКИВИ

ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО ВАССАЛОВ НА ЛИВОНСКОМ ЛАНДТАГЕ (ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА 15 В.)

В связи с повышенным интересом историков к проблемам возникновения и функционирования средневековых сословно-представительных институтов появилась необходимость в переоценке сущности ливонского ландтага. Независимо друг от друга этой проблематикой стали заниматься в Польской НР (Я. Кошак), Латвийской ССР (И. Мисанс) и Эстонской ССР (автор настоящей статьи).

Поскольку общепринятой методики изучения подобных институтов не существует, исследователь должен выбрать свой подход к раскрытию их сущности. Одним из возможных подходов является изучение сословно-представительных институтов по куриям. В статье рассматривается состав второго сословия, вассалов ливонских ландесгерров на ландтагах в первой половине 15 в.

Имеется связь между интенсивностью ленной политики и представительством на ландтагах. Например, вассалы курляндского епископа и Ливонского ордена на основных его землях, проводившие пассивную ленную политику, стали принимать участие на ландтагах лишь с 1438 г. Не были они и членами т. н. Валгаской конфедерации 1435 г. Вассалы рижского архиепископа, тартуского и сааремаского епископов, а также вассалы Ордена в Харьюмаа и Вирумаа принимали участие на ландтагах активнее. О внутренней структуре вассальных корпораций того времени почти ничего неизвестно. Поэтому установить, какие обязанности исполняло то или иное лицо (даже хорошо известное) в отдельных корпорациях, не представляется возможным. В редких случаях можно утверждать, что некий вассал служил чиновником епископства или суда. Но эти отдельные данные не позволяют воссоздать картину в целом по Ливонии. По всей вероятности, в первой половине 15 в. присутствовавшие на ландтагах представители защищали интересы вассалов только одного сюзерена, а не т. н. *communitas vasallorum*. Преимущественное право принимать решения принадлежало ландесгеррам.

Институт истории
Академии наук Эстонской ССР

Поступила в редакцию
15/XI 1985

DIE VERTRETUNG DER LEHNSMÄNNER AUF DEM LIVLÄNDISCHEN LANDTAG (IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 15. JAHRHUNDERTS)

Innerhalb der letzten 50 Jahre ist das Interesse der Forscher für die mittelalterlichen ständischen Vertretungsorgane wesentlich gewachsen. In diesem Zusammenhang bedürfen die bisher für den Livländischen Landtag geltenden Standpunkte einer Revision. An die Landtag-Probleme sind voneinander unabhängig J. Kostrzak (VR Polen), I. Misāns (Lettische SSR) und der Verfasser des vorliegenden Artikels herangegangen.

In der Erforschung von ständischen Institutionen fehlt bisher eine allgemein zu akzeptierende Methodik. Jeder Forscher muß seine Forschungsweise selber wählen. Als eine der möglichen Methoden erweist sich die Forschung nach den einzelnen Ständen. In der vorliegenden Arbeit behandelt man den Anteil des zweiten Standes — der Lehnsleute von Livlands Landesherrn — auf den Landtagen der ersten Hälfte des 15. Jh.

Zwischen der Intensität der Lehenspolitik und der Teilnahme am Landtag besteht ein fester Zusammenhang. So zum Beispiel ist die Anwesenheit des Bischofs von Kurland und der Lehnsleute vom Hauptterritorium des Ordens auf dem Landtag erst seit dem Abschluß der 30er Jahre des 15. Jh. nachzuweisen. Bekanntlich hatten die beiden Landesherrn in der zu behandelnden Periode keine aktive Lehenspolitik geführt. Ihre Vasallen waren auch bei der Abschließung der Konföderation von Valga 1435 nicht anwesend.

Beträchtlich aktiver waren die Vasallen des Erzbischofs zu Riga, des Bischofs von Tartu und des Bischofs von Oesel-Wiek sowie die harrisch-wirländischen Vasallen des Ordens gewesen. Stellenweise sind die Personalien dieser Vasallen auf den Landtagen gut zu verfolgen. Jedoch kann dadurch ihre Position in den konstituierenden Vasallenkorporationen nicht festgestellt werden, da wir keine genaue Vorstellung von der inneren Struktur der letzteren in der ersten Hälfte des 15. Jh. haben. In einigen Fällen kann man die Lehnsleute als Beamte von Bistümern (z. B. im Erzbistum von Riga) und als Gerichtsmachhaber (z. B. die harrischen Lehnsleute des Ordens) identifizieren. Für größere, ganz Livland betreffende Verallgemeinerungen sind diese Angaben zu knapp. Offenbar haben die Lehnsleute auf den Landtagen der behandelten Periode keine einheitliche Kurie (*communitas vasallorum*) gebildet, sondern ihre Standesgefährten nach einzelnen kleinen Feudalstaaten vertreten. Dieses Faktum bedingte die Vorzugsstellung der Landesherrn verglichen mit ihren Untergebenen bei der Abfassung der Rezesse des Landtages.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 15. Nov. 1985